"НІОБЕЯ"1

Бувальщина

До брудного жидівського заїзду в маленькому місті на Волині під'їхала на чотирьох підводах трупа артистів. Тут вони мали дати дві вистави, а коли пощастило б, то й третю, а потім їхати далі, у друге містечко, звідтіль у третє — і так далі, без краю. Звичайно, як мандрівна провінціальна "рус-ско-малорусская" трупа.

Було це пізньої осені перед Пилипом 2. Холодний вітер гнав якусь мряку, чи то дрібний дощик, на вулицях було слизько й кально, стояли калюжі, бо танув сніг, що випав був кілька днів перед тим.

Старий, брудний заїзд з облупленими стінами стояв серед містечка, над дорогою. З темного підсіння, куди заїздили підводи, було четверо дверей у "номера", як називав господар горниці свого заїзду, а далі була стайня і возовня, під тою ж таки самою стріхою.

Артистів було десятеро, й розташувалися вони в трьох "номерах" заїзду,— бо четвертий зайняла компанія приїжджих офіцерів.

У найменшу горницю, що була в кінці підсіння, геть коло самої стайні і єдиним віконцем своїм дивилася на облуплену стіну сусідньої хати, молодий, худий і блідий чоловік з голеним обличчям, у кожушині, критій сірим сукном, та в сивій смушевій шапці, ввів під руку закутану в теплу хустку жінку.

Иона йшла помалу, похилившись і через силу пересовуючи ногами, а як переступала поріг, то застогнала жалібно.

Помалу, Івасю,— просила вона.— Ой, як тяжко... Як погано!..

— Сідай... Ось тут сідай, просто на ліжко. Я тебе зараз розкутаю, роздягну та й відразу ляжеш, спочинеш, то й легше і об і буде.

— Ой, де вже легше! — простогнала жінка.— Чогось мені чимраз гірше стає...

— Втомилася ти, бо дорога погана, розтрусило тебе Ii розбило. А спочинеш, то й полегшає. Я здоровий, а й у мене спина болить, наче цілий день молотив.

— І втомилася, й болить-таки... там... чимраз гірше... 'Га я б усі болі залюбки перетерпіла, якби Наталочка наша була здорова та з нами тут була...

Іван не сказав нічого, тільки зітхнув тяжко й почав розкутувати хвору. А вона сиділа, згорбившись на ліжку, склавши руки на колінах.

— Насте, сиди рівніше, бо не розкутаю ніяк,— казав Іван.— Насте, не хились же, Насте! Що з тобою? — крикнув він переляканим голосом.

Настя схилилася набік і впала на постіль, на голий брудний матрац, ще нічим не застелений, без подушки. Тепла хустка зсунулася їй з голови; лице Насті було бліде як стіна, уста сині, очі заплющені.

— Насте! — з одчаєм скрикнув Іван, вхопивши її за руки.— Що з тобою? Ой боже мій, що з тобою!

Він пустив її руки, й ті руки впали, мов мертві. Іван вибіг з кімнати в підсіння.

— Ой, рятуйте! — крикнув він.— Ой, люди!

У "номер" вбігло кілька товаришів артистів, що не встигли ще пороздягатися з дороги, прибіг і господар заїзду.

— Що? Га? Води... води дайте!

— Вмерла?

— Зомліла?..

— Зомліла, напевне, зомліла...

На Настю бризнули холодною водою. Метушня в хаті була велика, двері в підсіння стояли нарозтіж. Настя відкрила очі: мутні, немов сонні.

— Холодно... Ой, холодно!..— промовила вона.

— Зачиніть двері! Та й справді тут холодно, як надворі.

— Запаліть у грубці! — звернувся хтось до господаря.— Тут-бо у вас і справді собака не висидить, не то що людина, та ще хвора.

— Зараз, зараз... Сею минутою! — метнувся господар.

— Настечко, що з тобою? — лагідно питав Іван, взявши хвору за руку, холодну, як крига.— Зомліла? Болить дуже?.. Втомилася?..

— Ой, так мені пагано... Так недобре...

— Треба лікаря,— сказав один з артистів.— Не можна ж так. Чи є тут лікар? — спитали господаря.

— Аякже! Є. Аж два докторі є.

— Пошліть кого-небудь, щоб привіз лікаря.

— Не треба,— тихим голосом мовила Настя.— Що він мені поможе?

— Як — не треба? Де ж бо таки так? Ви ж зовсім хворі. Треба щось робити, так не можна. Біжіть по лікаря.

— Я зараз пошлю звощика,— сказав господар.— Зараз, сею минутою!

— Та у грубці зараз щоб запалили. Це й без лікаря всякий скаже, що так холодити хвору людину не можна. Та самовара поставте.

— Сею минутою!

Тим часом Іван з двома артистками роздягнули Настю з верхньої одежі, якось застелили ліжко, вклали її і накрили всім теплим, що було в них. Настя трусилася, як у пропасниці.

— Чи то з холоду так її трусить? — бідкався Іван.— Чи з утоми? Чи з хвороби?..

— І з болю, і з утоми, і з холоду,— все докупи склалося,— мовив підстаркуватий, гладкий, обголений комік.

— А сьогодні ж грати треба,— озвалась одна артистка.

— А треба.

— Та як же вона буде грати?

— Спочине, зогріється, заспокоїться, то й буде грати. До вечора ще далеко.

— Авжеж,— згодився старий комік.

— Федотов не подарує,— мовив другий артист.— Що йому до того, що людина хвора? Грай, хоч ти собі рачки на сцену лізь, а грай. А не можеш чи не хочеш — пропадай з голоду.

— Ох! — тихо простогнала Настя.— Я б грала, коли б тільки не боліло так тяжко... коли б не душило так під серцем... коли б я хоч знала, що там з дитиною робиться1,: з Наталочкою?..

І вона тихо заплакала.

Минуло з півгодини. У підсінні заторохкали балабончики містечкового звощика. Рипнули двері, у них просунулась голова господаря й сповістила:

— Доктор приїхав!

Увійшов лікар. Він привітався, кивнувши головою, й почав роздягатися, шукаючи очима, куди б повісити своє пальто і) шапку, й, не знайшовши навіть цвяшка у стіні, склав свою и ігжу на стілець у кутку. Тим часом з горниці повиходили нніариші артисти, лишилася тільки одна артистка та Іван, І Іастин чоловік.

Що тут у вас сталося, люди добрі? — спитав лікар, підходячи до ліжка й уважно дивлячись на хвору примруженими, короткозорими очима.

— Ось жінка моя, пане докторе, занедужала,— ска-шв Іван.— Сідайте,— додав він, підсовуючи Стілець до ліжка.

— То ви артисти з трупи Федотова? — питав лікар, витираючи хусточкою мокрі від опару вуси.

— Еге. Оце тільки-що приїхали.

— І хвора також артистка?

— Авжеж. Сьогодні має грати Ніобею. Лікар похитав головою.

— Ну, розказуйте, що у вас болить? — звернувся він до хворої.

— Ось тут болить... так болить, що аж зомліла я з того болю... всіх перелякала...

І Настя відгорнула з себе стареньке пальто з такою драною підшивкою, що аж вата клаптями лізла; потім таку ж саму діряву, витерту хустку. Лікар аж зітхнув, дивлячись на те нужденне лахміття та на стару Настину сорочку і спідницю, що місця живого не мали на собі без дірки або латки...

— Не дуже тут у вас тепло,— мовив він.— І дух такий прикрий від тої стайні, від гною. Чи не могли б ви хоч для хворої якусь кращу, теплішу горницю взяти?

— Де ж її. взяти? — здвигнув плечима Іван.— Ще и гірших бідували не раз... Ця ще нічого... Ось запалять у грубі — буде трршки тепліше.

— Ну й життя ж ваше... циганське, вибачайте,— сказав лікар.— І здоровому, мабуть, не легке воно, а що вже хворому. .

— Гірше циганського, пане докторе,— озвалась хвора.— Цигани хоч бідують, так за те волю мають. А ми невольники, продані з тілом і душею...

— Як— продані?

— Найгіявся — продався,— сказав Іван.— Антрепренер як хоче, так нами й орудує. Слабувати не можна: занедужав— іди собі геть і подихай з голоду... Е, багато говорити! — махнув він рукою.

Лікар почав оглядати хвору й розпитувати про її болі. Потім, оглянувши та вислухавши все, що треба було, поклав хворій під пахву тепломір.

— Ось так посидьте ще хвилинок з десять, подержіть тепломір. Бо у вас ще й гарячка є.

— Яка ж гарячка? Мене холодом трусить.

— Ото ж то, мабуть, і починається гарячка,— мовив лікар.

— Тут, пане докторе,— озвався Іван,— опріче цієї хвороби, ще тяжке лихо в нас є: дитина наша занедужала, як у Дубні грали ми. Мусили лишити її в земській лікарні, бо з собою ніяк не можна було везти: кір у неї почався, горить уся. А що ми відразу не помітили тієї хвороби та ще, мабуть, десь застудили її, тиняючись отак по заїздах: бо до того кору ще й запалення легенів причепилося. Куди ж було з нею подітися? Жінка хотіла лишитися там з нею, та антрепренер наш і слухати не хотів. "Як лишатись, то лишайтеся,— каже,— але вже до мене не вертайтесь, не треба мені вас і чоловіка вашого не треба, не хочу держати вас,— каже, — ідіть собі під три чорти всі: одні збитки мені через ті ваші хвороби. Одну виставу граєте, а дві пропускаєте!" Ну, а куди ж нам тепер, зимової доби, подітися? Гроші він нам винен, а попробуйте виправити їх! Неволя, каторга, та й годі!

— Сама, повірите, через силу ноги волочу, а грати мушу,— мовила хвора.— А душа потерпає, як подумаю, що там з дитиною робиться...

— Мала дитина? — спитав лікар.

— Шість літ.

— Ну, то перебуде кір, видужає. Це ж не така вже тяжка хвороба.

— Не кір страшний, а те запалення легенів,— озвалася хвора.— Лікар казав, що дуже тяжке воно в неї і небезпечне... що днів три-чотири він ні за що ручати не може... Кволенька вона в нас, худенька, слабосила... Та й де та сила взялась би в неї з такого бурлацького життя? Ми ж більше трьох днів на одному місці не сидимо. Отак увесь вік свій та бідна дитина тинялася по брудних заїздах!.. А чи раз воно бувало, що по два дні, по три дні не обідали ми, якоюсь ковбасою чи чаєм живилися!

Сльози струмочком бігли по блідому обличчі хворої. Гарне було воно, те обличчя, особливо очі, блакитно-сйіі, великі, тепер повні сліз, тільки якісь жовті плями та темні смуги під очима трошки збавляли тої краси; від безсонних ночей поробилися вони та від усяких мазил та фарб театральних.

— Слухайте, люди добрі,— мовив лікар,— що там з дитиною вашою — нічого не скажу, бо не знаю й не бачив її. А ви самі, пані добродійко, хворі, та неабияк — оце я напевно скажу. Грати ви ніяк не можете сьогодні. У вас тяжка жіноча хішроба та ось і гарячка...— він добув з-під пахви хворої іччіломір,— тридцять дев'ять градусів. Лежати вам треба нерухомо днів кілька, поки гарячка минеться.

— Не можна ніяк,— казала хвора.

— Мусите.

— Не можна ніяк! — зітхнув Іван.— Афішки вже розліплено, виставу відкласти не можна... Федотов нас живцем з'їсть... зруйнує...

— Нехай хто інший за вас грає...

— Ніхто не може,— сказав Іван.— На другу виставу заздалегідь ще можна було б обійтися без неї, вибравши якусь іншу п'єсу, та й то попереду півдня треба гризтися з антрепренером. А сьогодні вже мусить вона грати.

— Та як же вона буде грати, коли вона й хату перейти нездужає? Вона ж вам там, з того болю, знов зомліє, на сцені впаде...

— Ось за тим* ми вас і попросили, пане докторе: піддержіть хоч на цей вечір, дайте їй чого такого, щоб зменшити біль, ви ж знаєте такі способи: морфій чи що там інше... А завтра вона вже грати не буде, лежати буде,— зробимо все, як скажете.

— Вона собі страшенно пошкодить, коли сьогодні встане,— змагався лікар,— так пошкодить за один цей вечір, що потім і за три дні не поправите...

— Ні, пане докторе,— озвалася хвора.— Ви мене не знаєте: в мене натура цупка та живуча, що нічого мені не буде. Вже зо мною таке бувало, бо ця жіноча хвороба в мене давно... Бувало так, що танцюю в оперетці, а в очах аж темніє з того болю; тільки не вмлівала... А тепер чогось слабша неначе стала. Може, через те, що за дитиною журюся й не сплю по ночах. Вони всі, як повернуться з вистави, повечеряють, то сплять як убиті, а я не можу... плачу...

— Нервові стали,— мовив лікар.— І не диво.

— Пане докторе,— питала Настя,— чи дуже тяжке буває те запалення легенів після кору? Чи дуже вмирають од нього діти?

— Як яке... Буває й тяжке, буває, що й помирають... Трудно сказати, не бачивши дитини.

— Як же ви нас порадите, пане докторе? — спитав Іван.— Запишете що?

Лікар розвів руками.

— Трудна рада! Я б записав вам усамперед — лежати спокійно, не вставати сьогодні.

— Неможливо! — в один голос сказали чоловік і жінка.

— ...а надвечір тепленьку купіль собі зробити, ванну.

— І це неможливо!

— Ну, то я вам скажу, що й вилікувати вас неможливо,— відрік лікар. — Хвороба не вважає, чи ви артистка, чи ні, які у вас умови з антрепренером, чи багаті ви, чи бідні, чи хвора у вас дитина, чи здорова, хвороба на це не зважає, а робить своє. Ви ставите мені неможливі умови: і поможи, й не можемо зробити того, що кажеш.

— Хіба ми цього не розуміємо, пане докторе? — сумно сказала хвора, витираючи сльози рукавом подертої, латаної сорочки.— Зрозумійте ж і ви нас: я мушу грати сьогодні, бо як не буду грати, то завтра ми не будемо їсти, не буде чим заплатити за цю брудну, нужденну конуру, не буде за що доїхати до Дубна, до хворої дитини, що, може, останні години свої доживає...

Гарне, хоч бліде й виснажене, обличчя хворої скривилося й збіглося, бо вона через силу перемагала сльози, що душили її. Вона знов витерла очі й тремтячим голосом, що раз у раз переривався, мовила далі:

— Не як лікаря, як людину прошу вас: дайте мені полегкість, дайте змогу грати сьогодні... Морфію дайте чи чого знаєте... а завтра я вас послухаю, буду лежати... все зроблю, що скажете!

Лікар задумався, підперши голову руками.

— Добре,— сказав він, зітхнувши.— Дам вам морфію, боліти у вас буде менше, зможете ходити... А як вип'єте вина перед виходом на сцену, то й не зомлієте... А завтра... вам утроє гірше буде, ніж тепер.

— Спасибі вам!

. — Нема за що. Дайте мені паперу й пера, щоб написати рецепт.

Метнувся Іван, але не знайшов ні паперу, ні пера, ні чорнила.

— Ну, не треба, не шукайте,— сказав лікар.

Він сів до столу, добув з кишені записну книжечку, видер З неї листочок і написав рецепт олівцем.

* * * 4

Увечері того дня у залі містечкового клубу, що заступав театр, було повно народу. У четвертому ряді сидів і лікар.

Прийшов він розважитися після буденної щоденної роботи, тяжкої роботи серед атмосфери людського страждання, болю й сліз. Тягнуло його сюди ще якесь болюче бажання подивитися, як його бідна пацієнтка, з тяжким болем тіла й душі, буде грати веселу комедію, і боявся він, що, може, й тут, на виставі, його поміч буде потрібна нещасній артистці. Ніобея була дуже гарна в старовинному грецькому хітоні, що не ховав її і не псував чудових, принадних форм її молодо-ю, стрункого тіла; а особливо гарне було її бліде обличчя її очі, що світились дивним блиском. З усієї публіки, ЩО сиділа в театрі, тільки один той лікар знав, який грим навів па те личко, на ті очі той незвичайний, гарячковий блиск і красу...

Підстаркуватий, лисий чоловічок у чиновницькій тужурці, що сидів коло лікаря, штовхнув його легенько ліктем:

— Яка ж бо вона гарна, бодай її курка вбрикнула! Га?!

— Гарна,— знехотя озвався лікар.

— Форми які чудові! А личко! А очі, очі які блискучі!..

— Блискучі...

— Та що ви так байдуже, немов про оселедця маринова-. мого або про печену качку говорите? Нема у вас почуття краси, пане докторе. Чи, може, вже вам, як лікареві, докучило дивитися на жіночу красу? Хе-хе!..

— Може, й докучило,— зітхнув лікар.

— Приїлося, хе-хе!— і він хитро підморгнув оком.— А я, признаюся вам-, хотів би бути лікарем, хе-хе!.. Особливо для таких дівчаток та жіночок, хе-хе!.. Жалкую дуже, що я не лікар!

А я жалкую дуже, що я лікар...

І він одвернувся од свого сусіда, щоб не вести далі такої розмови.

Дуже сподобалася публіці весела, дотепна комедійка. Особливо щиро сміялися, коли Ніобея, у найкомічніших місцях, ламаючи руки, скандувала гарний вірш-гекзаметр: "Плач, Ніобеє, царице без царства і мать без дітей!.."

В антракті лікар покинув свого сусіда, що не переставав докучати йому своїми брудними жартами про жіночу красу, й пішов боковим переходом за лаштунки. Він звернувся до одного з гурту артистів:

— .Як себе почуває Настя... не знаю її справжнього прізвиська: що Ніобею грає? Вона нездужа... Я лікар.

— Ага! Щось погано з нею сьогодні. Слухайте, Настя Михайлівна! — гукнув артист.— Доктор зайшов провідати вас

Лікаря провели в другу кімнату. Настя лежала на кушетці знесилена, втомлена; очі її світилися, як жаринки, від гарячки, що палили її.

— Ну, як ви себе почуваєте? — спитав лікар.

— Поганенько... Болить нестерпно... А все ж таки трошки поміг на перший час ваш морфій, спасибі вам; якось відіграла своє.. Думала: не дотягну до кінця.

— Гарно трали... дуже вподобалося публіці.

— Ось уже скоро поїду й ляжу.

— їдьте, спочиньте, а я завтра навідаюсь до вас,— сказав лікар, прощаючись.

Коло дверей до нього підійшов Іван, Настин чоловік. Вигляд його був такий дивний, несамовитий, що лікар подумав, чи не п'яний він.

— Пане докторе! — сказав Іван глухим голосом, що раз у раз переривався.—Не знаю, що й робити?.. Як сказати?

— Що?

— Перед самим початком вистави прийшла мені телеграма з Дубна, що наша дочка... вмерла!

У лікаря боляче стиснулося серце.

— Я їй, жінці, ще не казав...— мовив Іван.— І не знаю, як таке сказати?.. Вона ж... О боже мій! Що мені робити?!.

* * *

На другій дії лікар сидів сам не свій.

— Де ви пропадали в антракті? — спитав сусід.— Хтось казав, що ви туди, за лаштунки, ходили, га?

— Дайте мені спокій!

— Ось воно що! А ще жалкуєте, що лікар! Хе-хе! Ну, а як я жінці вашій розкажу?

— Ідіть до чорта! — не здержався лікар і відвернувся.

* * *

Добре вже попівночі у брудному й холодному "номері" заїзду лежала на постелі Настя, вкрита старою хусткою та дірявим пальтом. Вона знов тремтіла вся, як у пропасниці. Очі її несамовитим, мов божевільним, поглядом дивились на Івана. А він сидів коло столу, підперши голову обома руками; перед ним лежала та телеграма, що прийшла увечері. Невеличка лампка давала вбоге світло на ту вбогу, непривітну кімнату.

Обоє мовчали. Про що ж їм було тепер балакати?..

У сусідній кімнаті сиділа компанія офіцерів та їх гостей. Через тонкі двері, що були між тими двома "номерами", чутно було їх голосну розмову, регіт, брязкіт склянок та пляшок.

— І гарна ж та Ніобея, бісової пари! — мовив басуватий голос.— Досі мені перед очима стоїть і голос її чую!

— Таких і на великій сцені не багато знайдеться,— озвався другий.

— На що вже наш доктор — і той не видержав, побіг м антракті за лаштунки... хе-хе! А як я йому про це натякнув, іо трохи очей мені не видер... хе-хе! Кумедія!

— А є до чого побігти!

— Гарна, гарна, хоч кому! — знов озвався басистий юлос, а потім проскандував той вірш-гекзаметр: "Плач, Ніобеє, царице без царства й мать без дітей..."

Втім, усі бесідники замовкли й переглянулись один з одним: з сусіднього "номера" почули вони несамовитий жіночий крик — не то плач, не то сміх.

То бідна Ніобея, цариця без царства і мати, що втратила єдину дитину, билася головою об стіну в тяжкій істериці...